

Jure Gašparič

SLOVENSKO DOJEMANJE DRUGE JUGOSLAVIJE

KAKO RAZUMETI?

Ob nežnih zvokih italijanske partizanske pesmi *Bella ciao* so v soboto, 26. oktobra 2013, v beograjski Hiši cvetja, kjer je od leta 1980 grob dosmrtnega jugoslovanskega predsednika Josipa Broza-Tita, pokopali njegovo vdovo Jovanko Broz. Umrla je v devetinosemdesetem letu starosti. Vse od leta 1977, ko sta se s Titom razšla, je Jovanka živela v hišnem priporu, v vlažni in neogrevani vili, v zares klavrni okoliščinah. Sprva so po njej pljuvali, jo obdajali z mržnjo, o njej razpravljali na zaprtih partijskih forumih, a je sčasoma bolj in bolj tonila v pozabo. Na koncu je bila le še živi kos jugoslovanskega pohištva, od vseh pozabljena bolna in zanemarjena starka. Ko je odjeknila vest o njeni smrti, je bilo tako pričakovati, da bo šlo zgolj za kurtoazno novičko, namenjeno časopisnim

rubrikam o zanimivostih ... Toda Jovanka se je tedaj kakor feniks znova vzdignila iz pepela in zbudila takšno pozornost, kakršne je bila deležna za časa življenja s Titom. O njej so se razpisali domala vsi najuglednejši časopisi in tiskovne agencije; vsi po vrsti na sila podoben način. Nemška DPA je zapisala, da je bila Jovanka »letzte Jugoslawien-Ikone«, berlinski TAZ je dodal, da je glede na svojo usodo bila tudi »Jugoslawiens letztes Opfer«,¹ komentator New York Timesa jo je označil za »A Glamorous Symbol of Yugoslav Unity«.² Javni odmevi v nekdanji Jugoslaviji niso bili drugačni; slovenski časnik Delo je postregel z oceno, da se z Jovankino smrtjo »nepreklicno končuje neko zgodovinsko obdobje«.³ Hrvaški pisatelj Miljenko Jergović, ki je v svojih knjižnih delih naslikal izjemne freske sodobnega balkanskega pekla (velikokrat povedo več kot suhe historiografske analize), je Jovankino usodo in odzive iz nekdanje Jugoslavije pokomentiral z iskrivo hudomušnostjo: »U patrijarhalnoj matrici udovice slavnih muževa ili su nevjerne, ili su krive za njihove grijehe.«⁴ Zdi se, kakor da je bila Jugoslavija oktobra 2013 znova in dokončno pokopana ... Remake after 22 years.

Dojemanje Jugoslavije, ki je drugo polovico 20. stoletja zaokrožala podobo zahodnega Balkana, je očitno še vedno kontroveržno; pleni pozornost in kliče po vrednotenju. Kakor da pogreb leta 1991, ko je država razpadla, ni bil zadosten. Kakor da je z državo treba ponovno obračunati, ji dati »ustrezno« oceno. Toda katera ocena je »ustrezna«? Politične elite držav (ali vsaj del njih), ki so nastale na jugoslovanskih ruševinah (in so v določeni meri še zmerom povezane z jugoslovanskim obdobjem), precej medijev in tudi nekateri zgodovinarji so tukaj v resni skušnjavi, saj Jugoslavijo in njeno družbo dojemajo izrazito binarno. Njihov interpretativni vzorec je totalitarno-zgodovinski in preteklost reducira zgolj na dobro in zlo.⁵ Njegovi sledilci iščejo v državi le pro in contra argumente za svoje poglede. V Jugoslaviji, ki je bila »umetna tvorba«, naj bi po njihovem vladal zli »režim« in tlačil dobro družbo. Precej jih nato sicer priznava, da je država imela tudi nekatere prednosti.⁶

Tako posplošen vzorec je že analitično sporen, saj predvideva, da so ljudje bili zgolj indoktrinirana in opravično nesposobna masa, ki je pač molče vztrajala v jugoslovanskem okviru. Ko so končno začeli misliti, pa so si nemudoma zaželeli ven iz titoističnih okovov, v varno zavetje lastne demokratične nacionalne države.

1 Zirkus der Untoten,

2 Douglas, Tito's Widow, Dies at 88. A Glamorous Symbol of Yugoslav Unity.

3 Grgič, Zarotnica ali žrtev zarote.

4 Jergović, Ispaštala je zbog grijeha o kojem ne znamo ništa.

5 Pullmann, *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu.*

6 V monografiji *Yugoslavism. Histories of a Failed Idea 1918-1992*, izšla je leta 2003, njen urednik Dejan Djokić ugotavlja, da "there were of course difficulties presented by a (relative) lack of temporal and emotional distance ... not all contributors managed to distance themselves equally from their own prejudices." In to "even in a volume of this kind." (str. 3).

Vzorec je nedvomno jasno razumljiv in politično uporaben, a spregleda dejansko razpoloženje ljudi. V pričujočem zapisu se nameravam posvetiti prav temu fenomenu – stališčem ljudi do Jugoslavije, stališčem ljudi o Jugoslaviji, ki so ga imeli za časa obstoja Jugoslavije. Ob koncu bom deloma prešel kronološko ločnico, ki jo predstavlja razpad države leta 1991, saj bom opozoril tudi na problematiko soočenja ljudi z razpadom države, na historično refleksijo in spomin na nekdanjo »širšo« domovino – Jugoslavijo. Tako bo družbeni kontekst slovenskih ravnanj v drugi Jugoslaviji jasnejši.

JAVNO MNENJE O DRŽAVI, NJENIH PROBLEMIH IN POLOŽAJU SLOVENIJE V NJEJ

Slovensko prebivalstvo je bilo vse do leta 1918 zvesto habsburški monarhiji, v katere okvirih je živelo. Prav tako je bilo potem do leta 1941 zvesto prvi jugoslovanski državi (Kraljevini SHS / Jugoslaviji). Resnih političnih kalkulacij, ki bi presegle državni okvir, pravzaprav ni bilo. Vsi relevantni politični faktorji so do pozne pomladi 1918 računali s staro Avstrijo in nato do leta 1941 – izvzemši nekaj rezervnih državnopravnih scenarijev - s prvo Jugoslavijo. Z državo so sicer bili velikokrat nezadovoljni, a sam državni okvir ni bil vprašljiv.⁷

Druga jugoslovanska državna skupnost, ki je vzkli na pogorišču druge svetovne vojne, je bila kljub svoji ozemeljski podobnosti s Kraljevino Jugoslavijo po svoji vsebini in bistvu povsem nova politična in družbena stvarnost. V nacionalnem oziru je zadovoljila marsikatero slovensko »nacionalno« željo: kot prvo, da je v svoj državni okvir vključila velike dele slovenskega ozemlja, ki so po prvi svetovni vojni ostali onkraj rapalske meje, v Kraljevini Italiji. Nadalje je bila s prvo slovensko ustavo na načelni in deklarativni ravni Slovenija kot politična enota sploh prvič vzpostavljena;⁸ ustava je Sloveniji zagotovila federativni status v državi in takšen položaj, ki naj bi dokončno odpravil slovensko nacionalno vprašanje. Vodilni ideolog komunistične partije in arhitekt jugoslovanskega družbeno-političnega sistema Edvard Kardelj je takrat v svoji ideološko-zgodovinski študiji Razvoj slovenskega narodnega vprašanja zapisal, da slovenskega nacionalnega vprašanja »v načelnem smislu ni več.«⁹ »V načelnem smislu ...« Vprašanje, ki se

7 Gašparič, The country at standstill: Yugoslavia and Slovene politics in the 1930s., str. 223-236.

8 Slovensko prebivalstvo je za časa habsburške monarhije živelo v okviru historičnih dežel (Kranjska, Štajerska, Koroška, Goriška, Istra, deloma na Ogrskem), po vzpostavitvi Kraljevine SHS / Jugoslavije pa najprej v okviru Mariborske in Ljubljanske oblasti, nato pa v okviru Dravske banovine. Toda oblasti in banovina so bile le administrativne upravne enote.

9 Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, str. XLVII.

Na margo Kardeljevemu stališču: Po besedah srbskega »očeta naroda« pisatelja Dobrice Čosića, ki jih je sicer izrekel dve desetletji (!) po koncu Jugoslavije, v intervjuju hrvaškemu novinarju Darku

ob tem zastavlja, pa je, ali je bilo rešeno tudi v praktičnem smislu, in predvsem, ali so tako čutile tudi širše plasti prebivalstva. Je bila tudi druga Jugoslavija podobno kot njeni državi predhodnici v dvajsetem stoletju tista država, ki jo je slovensko prebivalstvo vzelo za svojo, razmišljalo v njenih okvirih in bilo zadovoljno z življenjem v njej? Kaj je ljudi v državi motilo, kaj skrbelo, kaj vezalo nanjo?

Dinamiko slovenskega odnosa do Jugoslavije lahko rekonstruiramo na več ravneh, v glavnem – do druge svetovne vojne – skozi politiko političnih subjektov, upošteva je njihovo specifično težo med volilnim telesom. Prav tako se lahko opremo tudi na poglede vsakokratne slovenske gospodarske in kulturniške elite ter na politična poročila tujih diplomatov. Ta metodološki pristop po letu 1945 v precejšnji meri odpade, čeprav ne povsem. V vsakem primeru pa je tovrstno ugotavljanje državljanškega utripa le približno detektiranje, ki je sicer lahko mestoma točno, a redko zaobjame vso širino družbenih vprašanj, še redkeje pa omogoča resno medčasovno primerjavo konkretnih stališč. Tovrstno početje lahko temelji le na tehtnih javnomnenjskih raziskavah, a so te bile v socialističnih državah izrazita redkost.

V enopartijskih državah evropskega vzhoda je pač prevladovalo mnenje, da je resno sociološko ugotavljanje javnega mnenja povsem nepomembno. V Sovjetski zvezi za časa Stalina so to dejavnosti raje opravljali tajna politična policija, partijski aparat in »self-criticism«. Po besedah člana centralnega komiteja poljske komunistične partije in glavnega političnega svetovalca generala Jaruzelskega Stanislaw Kwiatskowskega so bili temu nenaklonjeni tudi zato, ker »The picture of a differentiated society that emerged from public opinion research did not fit the thesis on the moral and political unity of the nation obligatory at that time.«¹⁰ V sedemdesetih in osemdesetih letih, zlasti pa po uveljavitvi Gorbačovove Perestrojke, so nato v skoraj vseh socialističnih državah začeli z izvajanjem raziskav javnega mnenja, toda te so bile povsem neverodostojne. Ljudje so bili do raziskovalcev nezaupljivi, niso verjeli v anonimnost anket, vzorci so bili velikokrat nereprezentativni ...¹¹ Na Češkoslovaškem so bili njihovi izsledki celo prirejeni s »psevdo raziskovalno« metodo in poslani naravnost na centralni komite. Javnost za obstoj tamkajšnjega Inštituta za raziskovanje javnega mnenja sploh ni vedela.¹²

V Sloveniji je bila tedaj situacija povsem drugačna. Konec leta 1966 je namreč skupina slovenskih raziskovalcev (M. Jezernik, F. Vreg, B. Kavčič, N. Toš) zapisala,

Hudelistu leta 2011, je bila Kardeljeva »načelna rešitev« mišljena zelo daljnosežno. Leta 1957, ko so pisali program ZKJ, naj bi mu namreč Kardelj zaupal, da Čošićeve komunistični bratje iz drugih delov Jugoslavije (tudi iz Slovenije) niso za Jugoslavijo, saj hočejo državo le izkoristiti za oblikovanje lastnih samostojnih držav, kar se je nato tudi udejanjilo. – Jutarnji list, 21. 7. 2012, str. 32.

10 Nav. po Henn, Opinion Polling in Central and Eastern Europe under Communism, *Journal of Contemporary History*, p. 232. Dostopno na: <http://www.jstor.org/stable/260974>.

11 Henn, *Opinion Polling in Central and Eastern Europe under Communism*, pp. 229–240.

12 Bútorová, *Verejná mienka: zdroj pohybu, sila zotrvačnosti*, str. 304.

kako mnenjske raziskave »pri nas nimajo posebne tradicije«, da se z njimi nihče ne ukvarja in da je zato treba ustanoviti posebno organizacijo v okviru Visoke šole za politične vede – Center za raziskovanje javnega mnenja.¹³ Temu stališču je pritrnil tudi slovenski politični vrh, saj se je zavedal, da se lahko v nasprotnem kot »nadomestek znanstvenega raziskovanja javnega mnenja uveljavljajo razne primitivistične metode.«¹⁴ V letu 1968 je nato tedanja Visoka šola za politične vede, članica Univerze v Ljubljani (kasnejša Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo in današnja Fakulteta za družbene vede), dejansko začela z izvajanjem ambicioznega projekta »Slovensko javno mnenje«. Projekt traja kontinuirano vse do današnjih dni, zajema velike reprezentativne vzorce prebivalstva in temelji na standardiziranih socioloških anketah.¹⁵ V drugih jugoslovanskih republikah podobnih raziskav niso izvajali.

Glede zanesljivosti same raziskave je dolgoletni vodja raziskovanja Niko Toš konec osemdesetih let dejal, da je v začetku bilo zgolj nekaj »poskusov vmešavanja« v njihovo delo; obstajala je ambicija, da bi raziskavo premestili pod »varno« okrilje republiške politične organizacije – Socialistične zveze delovnega ljudstva. Toda vsaj od srede sedemdesetih let podobnih poskusov podrejanja ni bilo več, nasprotno, politika je postajala vse bolj iskreno zainteresirana za rezultate raziskav.¹⁶

PROLOG - POVOJNA STVARNOST

Druga Jugoslavija je takoj po vojni v pogojih razvoja političnega in družbenega življenja zvesto sledila praksi monarhičnega režima iz predvojnega desetletja. V državi, kjer večstrankarstvo ni bilo zaželeno, je bila oblikovana vsedržavna koalicijsko urejena Ljudska fronta, v katero je bilo vključenih tudi sedem predvojnih meščanskih strank, in kjer je prvo violino igrala komunistična partija.¹⁷ T. i. izvenfrontovsko opozicijo so onemogočali (komunisti so imeli

13 Predlog za ustanovitev Centra za raziskovanje javnega mnenja, Arhiv CJM (www.cjm.si).

14 Tako je v slovenski skupščini dejal predsednik slovenske vlade, tj. izvršnega sveta SRS, Janko Smole. – Delo, 21. 10. 1966.

15 Za prvo raziskavo so anketirali po 25 polnoletnih respondentov v 100 okoliših tedanje SR Slovenije; realiziran vzorec je nato znašal 2475 ljudi. – Niko Toš et al: Slovensko javno mnenje 1968. [datoteka podatkov]. Dostopno na: Arhiv družboslovnih podatkov, <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm68>, 14. 9. 2012.

16 Intervju v reviji Nin, 2. 8. 1987.

17 »Ljudskofrontni« pristop se v vsej srednji in jugovzhodni Evropi v temeljnih črtah ni razlikoval. Podobno platformo so oblikovali tudi na Češkoslovaškem, kjer je imela meščanska politika na čelu z Benešem dosti močnejšo izhodiščno pozicijo kot v Jugoslaviji. »Vladni program iz Košic«, ki je pomenil prvi korak k »ljudski demokraciji«, so tedaj zgolj različno dojemali. Nekateri so v njem videli maksimalni reformni paket, nekateri pa le začetek korenite preosnove. Vykoukal, Litera, Tejchman, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, str. 126.

nadzor tako nad represivnim aparatom in politično policijo Ozna kot nad mediji in naposled ni nastopila na volitvah. Za glasove volivcev se je potegovala le ena lista, ki bi lahko v vsakem primeru računala na zmago.¹⁸ Kot je poročala ameriška ambasada v Jugoslaviji jeseni leta 1945 v Washington, se je država spreminjala v totalitarno policijsko tvorbo, kjer ni svobode govora in tiska, »da pa kljub temu prave opozicije in nasprotovanj obstoječemu stanju skorajda ni.«¹⁹ Podobno je ugotavljal tudi prvi povojni češkoslovaški veleposlanik Josef Körbel, sicer oče kasnejše ameriške državne sekretarke v Clintonovi administraciji Madeleine Albright, ki je veljal za analitičnega eksperta za Jugoslavijo; na beograjski ambasadi je delal že v tridesetih letih kot tiskovni ataše. V osebnem pismu predsedniku Edvardu Benešu je takoj po svojem prihodu v Beograd ugotavljal, da so ljudje v državi izjemno ponosni na vojaške uspehe, da se govori o svobodi in demokraciji, toda red in mir se dejansko vzdržujeta s trdo roko. Situacija je mirna, a še zdaleč ne notranje umirjena.²⁰ V prvem zaupnem političnem poročilu je dodal, da pravi utrip, kaj se »tu in tam dejansko dogaja«, le težka začuti, ker da se v Jugoslaviji »danes živi kot v kakem zatemnjenem kotu«. Mediji so bili po njegovem omejeni, disciplinirani in strankarski. Kljub temu je vendarle ugotavljal, da so Slovenci zaradi »neuspeha s Trstom, Istro, Gorico in Koroško« nad Titom razočarani, režim pa tudi naj ne bi bil povsem prepričan, da ima prebivalstvo »za seboj«.²¹ Ameriški veleposlanik Richard C. Paterson Jr. mu je pred prvimi volitvami celo dejal, da je sicer res jasno, da bo Ljudska fronta zmagala, a če bi bile volitve svobodne, se to nikakor ne bi zgodilo.²² A Paterson je imel izkušnjo in vpogled predvsem v srbske in črnogorske razmere ter Zagreb, Slovenije, kjer je bila situacija drugačna, ni poznal. Ljudskofrontno idejo in politično obliko so na Slovenskem komunisti namreč udeležili že v začetku vojne v Jugoslaviji leta 1941, ko so ustanovili Osvobodilno fronto, široko protifašistično koalicijsko organizacijo. Njena dejanska moč je prvenstveno izhajala iz upora proti okupatorju in zmage v narodno-osvobodilni vojni in je zato gotovo bila manj vprašljiva kot moč Ljudske fronte drugod v državi. Poleg tega so bile predvojne slovenske politične stranke, ki bi potencialno lahko ponudile politično in družbeno alternativo (zlasti pred vojno daleč najmočnejša Slovenska ljudska stranka, katere lider Anton Korošec je postal edini nesrbski predsednik jugoslovanske vlade v času med obema vojnama), zaradi svoje medvojne drže in kolaboracionistične dediščine odrinjene na rob političnega prostora.

18 Vodušek Starič, *Prevzem oblast 1944 – 1946*, str. 343–369.

19 Gabrič, *Opozicija v Sloveniji po letu 1945*, str. 102.

20 Archiv Ministerstva zahraničných věcí, Politické zprávy (AMZV PZ) – Beograd, pismo z dne 16. 5. 1945.

21 AMZV PZ, poročilo z dne 20. 6. 1945.

22 AMZV PZ, poročilo z dne 9. 11. 1945.

Ob koncu vojne se je torej na Slovenskem povsem spremenila struktura političnega prostora, začel se je proces "družbene prenove". Sprva je bila situacija nejasna, po slavljenju zmage je sledilo soočenje s kruto povojno realnostjo. Toda domnevamo lahko, da so ljudje državni okvir in oblast vendarle sprejemali oz. vsaj sčasoma sprejeli. Trda roka je bila po koncu vojne najbrž bolj sprejemljiva kot sicer, Tito je bil zmagovalec, kult njegove osebnosti je postajal vse močnejši, komunistična partija je bila – za razliko od drugih držav na evropskem vzhodu – samonikla in resnična oblast. Po dveh desetletjih so bili ljudje z državo v glavnem zadovoljni ...

DRŽAVA ŠTEVILNIH PREDNOSTI

Leta 1968, ko je bilo izvedeno prvo strokovno merjenje javnega mnenja, je imela Jugoslavija po mnenju ljudi v številnih pogledih prednost pred drugimi evropskimi državami in ZDA. Glede na možnosti za napredovanje, šolanje, glede na razvito kulturno življenje, glede skrbi za bolne in brezposelne, celo glede gospodarskega napredka in položaja vere, glede ugleda države, njenih naravnih lepote, odnosov med ljudmi, glede njihove možnosti vplivanja na družbene odločitve – je prekašala ves ostali svet. Le v razvoju znanosti in tehnike ni imela prvenstva, čeprav so ji tudi tukaj dajali visoke ocene. Ljudje so jo videli kot deželo številnih prednosti, ki ji je vladal človek, najbolj zaslužen za svetovni mir – Tito.²³

Pogled iz leta 1968 se v naslednjih letih ni bistveno spremenil. Leta 1972 so ljudje še zmerom videli Jugoslavijo kot deželo številnih prednosti, ki pa je očitno opešala na gospodarskem področju. Po kriteriju gospodarskega napredka države je tedaj prvenstvo zanesljivo prevzela domovina jugoslovanskih »gastarbajterjev« Zvezna republika Nemčija. Jugoslavija je prav tako bila še naprej brez primata pri razvoju znanosti in tehnike, kjer so bile v zanesljivi prednosti ZDA.²⁴ Toda že čez tri leta je po mnenju ljudi svoje gospodarske in raziskovalne kazalce opazno popravila, saj so menili, da ima njihova »širša« domovina prednost pred drugimi državami v prav vseh pogledih.²⁵ Pri takem stališču so vztrajali tudi v letih 1980 in 1984.²⁶ Štiri leta po Titovi smrti je država še naprej ohranjala svoje prednosti, a je – po mnenju ljudi – znova pešala pri gospodarskem razvoju in napredku v znanosti.

23 Na vprašanje, kdo je naredil največ za svetovni mir (dva možna odgovora), je največ vprašanih omenilo J. B. Tita (82,6 %) in J. F. Kennedyja (43,1 %).

24 Toš et al, *Slovensko javno mnenje 1972* [datoteka podatkov]. Dostopno na: Arhiv družboslovnih podatkov, <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm72>, 14. 9. 2012.

25 Toš et al, *Slovensko javno mnenje 1975/1976* [datoteka podatkov]. Dostopno na: Arhiv družboslovnih podatkov, <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm76>, 14. 9. 2012.

26 Toš et al, *Slovensko javno mnenje 1980* [datoteka podatkov]. Dostopno na: Arhiv družboslovnih podatkov, <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm80>, 14. 9. 2012; Toš et al, *Slovensko javno mnenje 1984* [datoteka podatkov]. Dostopno na: Arhiv družboslovnih podatkov, <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm84>, 14. 9. 2012.

Tabela 8: Katera država ima v posameznem pogledu prednost pred drugimi? (SJM 1968)

	Jugo- slavija	Sovjet. zveza	ZDA	Italija	Avstrija	Nemčija	Skand. države	Švica	Druge soc. države	Druge zahodne države	Nobena	Ne vem
1	47,1	2,3	4,6	0,5	0,7	4,2	1,9	1,5	0,3	1,3	1,1	34,4
2	56,7	7	1,5	0	0,2	1,3	1,1	0,5	0,2	1,6	0,6	29,9
3	36,3	4,6	1,9	2,1	0,5	2,2	1,3	0,4	0,4	4,7	1,1	44,4
4	56,9	1,5	1,7	0,4	0,8	1,3	3,4	0,7	0,3	1,4	2,3	29,3
5	48,3	0,1	1,8	12,7	1,7	1,2	0,2	0,3	0,1	1,4	1,1	31,1
6	24,8	3,6	9,4	1,1	0	13,5	5,2	3,8	0,2	4,3	1,1	32
7	75,6	1,1	0,3	0,2	0,1	0	0,8	2,1	0,4	0,8	0,7	17,8
8	23,9	24	8,6	0,5	0,1	9,6	0,9	0,4	0,2	4,1	0,5	27,1
9	68,5	0,1	0,1	2,4	0,4	0,5	0,4	5,7	0,2	2,0	0,2	19,6
10	48,5	0,9	0,5	0,5	0,2	0,3	0,4	0,4	0,2	1,5	2,6	43,9
11	51,4	3,1	0,3	0,2	0,2	0,7	1,1	0,3	0,5	0,4	6,3	35,5

1. glede na možnosti za napredovanje
2. glede na možnosti za šolanje
3. zaradi razvitega kulturnega življenja
4. zaradi skrbi za ljudi v boleznih, brezposelnosti
5. zaradi položaja vere ter odnosov med cerkvijo in državo
6. zaradi dobrega gospodarjenja (gospodarskega napredka dežele)
7. zaradi miroljubne politike in ugleda države v svetu
8. zaradi hitrega razvoja znanosti in tehnike
9. zaradi naravne lepote dežele
10. zaradi možnosti, ki jih ima večina ljudi za vplivanje na družbene odločitve
11. zaradi tovariških odnosov in enakosti med ljudmi

(NE)ZADOVOLJSTVO S STANDARDOM IN NEZAINTERESIRANOST ZA POLITIČNA VPRAŠANJA

Prednost, ki jo je Jugoslavija imela pred drugimi državami, pa nikakor ni pomenila, da so bili ljudje s prav vsem v državi samoumevno zadovoljni. Težave in probleme so temu navkljub zaznavali in jih v glavnem povezovali z vprašanji življenjskega standarda. Leta 1968 so na vprašanje, česa si poleg zdravja, sreče in miru še želite, v 52 % odgovorili, da boljši standard, sicer so bili z vsem ostalim v glavnem zadovoljni. Nezadovoljstva ni bilo veliko, pa še tega so vzbujali problemi, povezani s standardom. Ljudi je tako motilo, da na vodilnih mestih ni dovolj ljudi z ustrezno kvalifikacijo, da sposobni ne dobijo ustreznih delovnih mest, da so za delo neustrezno nagrajeni, skratka, da imajo opraviti s slabim gospodarjenjem in poslovno politiko (kljub »prednosti«, ki jo je država glede gospodarskega razvoja uživala pred drugimi, to torej ni pomenilo, da so ljudje hkrati menili, kako se v državi optimalno gospodari!). Respondente so še povprašali, zakaj po njihovem mnenju mnogo rojakov odhaja na delo v tujino. Spet jih je večina (66,4 %) odgovorila, da zaradi želje po izboljšanju standarda.²⁷

Toda že v naslednjem desetletju se je percepcija ljudi začela precej naglo spreminjati; želja po izboljšanju standarda se je po njihovem začejala uresničevati. V sedemdesetih letih so tako v glavnem odgovarjali, da jih v državi nič ne moti in da živijo bolje kot leto prej.²⁸ Ko so jih v letih 1975/1976 prosili, naj primerjajo svoj položaj oz. položaj svoje družine po osvoboditvi in takrat, jih je 58,3 % povedalo, da se je »močno izboljšal«, 35,9 % pa, da se je »izboljšal«. V čem? Večina jih je omenila dvig standarda.²⁹ Pozitivni trend, ki se je kazal v ocenah življenjske ravni, se je ohranjal do kriznih osemdesetih, ko je sledila sprememba. Ljudje so leta 1983 začeli ugotavljati, da je standard slabši kot pred letom, in – kar je še zlasti pomembno – domnevali, da bo čez eno leto še slabši.³⁰ Podobni odgovori so se nato zvrstili do konca desetletja.

Politična vprašanja so bila med ljudmi vse do druge polovice osemdesetih let izrazito v drugem planu. Ko so v letih 1970/1971 ljudem naštel nekatera področja družbenega življenja in jih nato povprašali, v kolikšni meri se zanje zanimajo, nanje vplivajo oz. menijo, da bi bilo treba kaj spremeniti, so bili daleč najbolj indiferentni do upravnih in političnih zadev. Kar 61 % vprašanih ni izbralo nobene od ponujenih možnosti. Podobno nezanimanje lahko zaznamo tudi leta 1973 in nato še v letih 1975/1976. Ob razpravi o novi ustavi leta 1973 celo 37,3

²⁷ Slovensko javno mnenje 1968.

²⁸ Življenjska raven se je tedaj tudi statistično precej zvišala, ljudi je zajel »val potrošništva«. Čepič, Življenjska raven in potrošništvo, str. 1133–1137.

²⁹ Slovensko javno mnenje 1975/1976.

³⁰ Slovensko javno mnenje 1983.

% vprašanih ni o tem nič vedelo, 49 % pa jih je o tem zgolj nekaj slišalo.³¹ Ljudje so sicer redno hodili volit, a so od leta 1968 naprej kot glavni razlog udeležbe na vsakokratnih volitvah navajali »izpolnjevanje državljske dolžnosti«, šele v drugi vrsti so poudarili, kako jim ni vseeno, kdo je poslanec ali odbornik.³² Skozi vsa sedemdeseta in osemdeseta so na vprašanje, ali je politika ZKS skladna z interesi večine, odgovarjali z nejasno-nevtralnimi »deloma«, sledil je odgovor »jo premalo poznam«.³³

Ljudje so očitno bili nezainteresirani za politična vprašanja in sčasoma vse bolj »politično brezbrizni«, bilo jim je »vseeno«. Leta 1984 so sami menili, da je ravno politična apatija eden od pojavov, ki je označeval tedanje družbene razmere (za lenobo in privilegiji).³⁴ Klasična politika je ostajala postranska stvar do druge polovice osemdesetih, ko je začela odločno prihajati vse bolj v ospredje.

Mednacionalni in medrepubliški odnosi

Po več kot treh desetletjih obstoja druge Jugoslavije, leta 1978, so ljudje videli Slovenijo kot samoumeven integralni del skupne države. Slovenske povezave z ostalimi republikami in pokrajinami so bile po njihovem mnenju »dobre« na prav vseh področjih – tako na gospodarskem, prometnem, zaposlitvenem, kulturnem, kot na področju znanosti, šolstva, zdravstva. Dobro so bili povezani tudi kraji in ljudje v osebnih stikih.³⁵ Slovenija je v očeh njenega prebivalstva torej nedvomno bila tesno zvezana z drugimi deli države.

Tabela 9: Kako je Slovenija povezana z drugimi republikami in pokrajinami Jugoslavije (SJM 1978)

Področje	Zelo slabo	Slabo	Srednje	Dobro	Zelo dobro	Ne vem	b. o.
Gospodarstvo	0,3	3,6	19	51,9	7,8	17	0,4
Promet	0,6	6,7	15,6	53,8	8,3	14,6	0,3
Zaposlovanje	0,4	3,2	13,5	55,2	10,5	16,7	0,5
Kultura	0,6	6,6	19,2	44,8	5,2	23,1	0,4
Znanost	0,3	4,9	16,6	43,4	4,7	29,7	0,4

31 *Slovensko javno mnenje* 1970/1971, 1973, 1975/1976.

32 Leta 1969 so ravno po neposrednih volitvah v republiški zbor slovenske skupščine sicer v večini odgovarjali, da so volili ravno zato, ker jim ni vseeno, kdo bo poslanec, a so leta 1972 spet v prvi vrsti omenjali, da je volilna udeležba izpolnjevanje državljske dolžnosti. V letih 1978 in 1981/1982 so to trdili v še večji meri. *Slovensko javno mnenje* 1968, 1969, 1972, 1978, 1981/1982.

33 Leta 1987 se je ob še vedno najvišjem številu odgovorov »deloma je skladna« na drugo mesto prvič zavihtel odgovor »ni skladna«. *Slovensko javno mnenje* 1970/1971, 1981/1982, 1983, 1984, 1986, 1987.

34 *Slovensko javno mnenje* 1984.

35 *Slovensko javno mnenje* 1978.

Področje	Zelo slabo	Slabo	Srednje	Dobro	Zelo dobro	Ne vem	b. o.
Šolstvo	0,9	7,6	15,4	45,5	4,9	25,4	0,4
Zdravstvo	0,9	6,4	16,1	43,3	5	27,8	0,5
Med mesti in kraji	0,3	4,3	15,9	51,2	8,9	19	0,4
Osební stiki	0,9	4,9	20,6	49,2	7,7	16,4	0,4

Okvir, znotraj katerega so ljudje motrili družbeno dogajanje, tako ni bil vprašljiv. Slovensko prebivalstvo se je čutilo kot del Jugoslavije, dežele mnogih prednosti, v katero so bili povsem vključeni. Toda v državni okvir so sodile še druge republike z drugimi »jugoslovanskimi narodi«. Dejstvo »povezanosti« z njimi je seveda nujno zahtevalo jasne razloge zanj. Skupnost in posameznik sta morala imeti pred očmi jasen račun – kaj nas združuje z drugimi narodi in kaj razdvaja. Razumno je bilo pričakovati, da bo gotovo obstajal kak združevalni razlog, okrog katerega so se ljudje poenotili. Odgovori ljudi kažejo, da je bilo takih razlogov več, toda dva sta bila izrazito konsenzualna in nespremenjena vse od konca šestdesetih let do konca osemdesetih let – na eni strani narodnoosvobodilna borba, na drugi pa bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov.³⁶ Sklepamo lahko, da sta bila oba posledica politične propagande, ki pa je očitna padla na plodna tla. Ljudje so bržkone (zavedno ali ne) menili, kako je država konec koncev izšla iz boja proti okupatorju na strani zavezniške koalicije, zgradili pa so jo njeni složni narodi po »bratskem« principu. Poleg omenjenih razlogov so ljudje med združevalne dejavnike uvrščali še narodnostno sorodnost, obrambne in varnostne razloge (Jugoslovansko ljudsko armado), socializem in samoupravljanje kot unikaten politični sistem in (zlasti v začetku osemdesetih) enotno državo na čelu z Zvezo komunistov. Nedvomno veliko razlogov, ki so tvorili vezivo, toda prav tako številni, četudi šibkejši, so bili razdruževalni faktorji. Na prvem mestu med njimi (izrazito leta 1987) so se znašle različne delovne navade in različnost jezikov (ta je očitno obstajala kljub narodnostni sorodnosti, so ljudje menili, kako jezik ni temeljni izraz nacionalne individualnosti?). Poleg tega so »Slovence in ostale« razdvajale še kulturne tradicije, verska pripadnost, različna redoljubnost, različen življenjski standard, drugačne gospodarske koristi in geografska oddaljenost.³⁷ A račun je bil vseskozi jasen: Četudi smo »drugačni«, smo skupaj; in v tej skupnosti se mi, slovensko prebivalstvo, dobro počutimo ... in smo pripravljeni za to tudi nekaj dati ...

36 Zanimivo se zdi, da sta danes osrednja kohezivna dejavnika znotraj Evropske unije precej podobna – antifašistična dediščina (ne nazadnje je dan Evrope 9. maj, dan zmage) in »enakost v različnosti« Evropejcev.

37 *Slovensko javno mnenje* 1969, 1972, 1975/1976, 1981/1982, 1987.

Tabela 10: Kaj od navedenega Slovence in ostale jugoslovanske narode najbolj združuje (Z) in kaj razdvaja (R)

Leto	1969		1972		1975/1976		1981/1982		1987	
	Z	R	Z	R	Z	R	Z	R	Z	R
1	33	2,3	27,4	0	17,3	1,5	0,4	12,4	23,8	1,7
2	45,2	0,3	41,6	0,7	44,9	0	1,3	0	52,5	1
3	60,1	0,3	48,1	0,3	47,1	0,1	14,9	18,8	55,8	0,3
4	14,5	0,4	24	0	33,3	0,1	17,1	1,3	22,8	1,5
5	1,7	4,6	33,2	0,9	22,5	0,1	55,9	0,1	48,2	0,5
6	26,8	0,3	15,4	0,6	29,1	0,4	48,4	0,1	8	0,7
7	19,2	2,5	32	0,2	30,7	0,2	32,7	0,1	26,8	0,5
8	11,4	11,7	4,7	14,1	4,2	14,5	24	0,4	5,5	25,2
9	14,6	31	2,3	36,6	1,9	31,3	13,3	0,2	2,5	54,6
10	-	-	0,8	38	0,2	31,7	2,2	22,4	1,3	34,2
11	1	30,2	2,2	16,4	1,9	11,8	3,9	19,4	1,2	20,8
12	3,4	37,7	3,8	41,2	2,2	38,1	1,9	36,6	1,6	50,4
13	1,5	26,4	2,7	34,4	2,6	23,7	1,6	6,6	1,5	35
14	6,9	24,7	6,1	19,1	5,6	10,3	1,2	11,5	5,6	16,1
15	8,9	13,7	7	3,9	3	2,4	1,4	40,4	9,1	2,2
16	15,9	27,2	13,6	24,4	xxx					

1. Narodnostna sorodnost
2. bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov
3. narodnoosvobodilna borba
4. socializem in samoupravljanje
5. centralizem, (od 1972 enotna država)
6. zveza komunistov
7. obramba in varnost navzven, JLA
8. kulturne tradicije
9. delovne navade
10. verska pripadnost
11. redoljubnost, urejenost
12. jeziki
13. življenjski standard
14. gospodarske koristi
15. geografska bližina
16. kaj drugega, nič, ne morem se odločiti, b. o.

Ljudje so se vseskozi (torej od konca šestdesetih do konca osemdesetih let) zavedali, kako dejstvo sobivanja v jugoslovanski skupnosti zajema načelo solidarnosti. Odnose med t. i. razvitimi in nerazvitimi republikami so sicer posebej občutljivo obravnavali, saj je Slovenija bila najrazvitejša republika, a niso pomoči nikdar odrekli. V glavnem so zagovarjali stališče, naj manj razviti skrbijo zase, pri tem pa jim naj pomaga jugoslovanska skupnost; torej vsi skupaj. V letih 1978 in 1980 so v skoraj enakem odstotku celo menili, kako naj bo to prvenstvena skrb države, zlasti pa razvitih republik. Delež tistih, ki so zagovarjali rešitev, po kateri naj nerazviti skrbijo sami zase, je bil – iz razumljivih razlogov – visok le leta 1968 (čas t. i. partijskega liberalizma) in po letu 1987 (čas zaostrovanja medrepubliških odnosov).³⁸

Zaradi vsega tega so bili ljudje prepričani, da jugoslovanski okvir skupaj s pomočjo nerazvitim ni zaviral slovenskega razvoja. V šestdesetih in sedemdesetih letih naj bi se sicer Slovenija le »deloma« razvijala tako, »kot bi se morala«, a to ne pomeni, da se vendarle ni razvijala. V osemdesetih so bili v glavnem prepričani, da se je njihova republika v Jugoslaviji razvijala.³⁹

Tabela 11: Kako naj bi se v prihodnosti razvijali gospodarski odnosi med razvitimi in manj razvitimi republikami v Jugoslaviji?

Leto	1	2	3	4	5
1968	35,9	10,8	44	0,4	8,8
1969	20,2	13,9	57,8	0,6	7,6
1970/1971	22,8	13	58,4	0,3	5,6
1972	18,3	12,2	59,4	0,6	9,4
1975/1976	13,4	24	56,4	0,4	5,8
1978	6,2	41,6	42	-	10,3
1980	3,8	40,6	46,3	-	9,3
1981/1982	8,3	24,7	56,6	-	12,4
1983	14,3	18,1	57,2	-	10,4
1984	14,7	17,7	53,5	-	14,1
1986	16,5	18,2	56,5	-	8,8
1987	28,4	13,4	50,5	-	7,6
1988	32,3	8,6	53,2	-	6
1989 UST	21,8	6,8	43	18,7 ⁴⁰	9,7
1990	26,6	5,4	45	14	9

38 *Slovensko javno mnenje* 1968, 1969, 1970/1971, 1972, 1975/1976, 1978, 1980, 1981/1982, 1983, 1984, 1986, 1987, 1988, 1989 UST, 1990.

39 *Slovensko javno mnenje* 1968, 1972, 1980, 1983, 1986, 1987.

40 Leta 1989 in 1990 so anketirancem ponudili še en odgovor: Skrb za razvoj je predvsem stvar podjetij iz razvitih in nerazvitih okolij, ki so zainteresirana za skupna vlaganja.

1. Manj razviti naj bi za svoj nadaljnji razvoj skrbeli sami.
2. To naj bo prvenstvena skrb vse jugoslovanske skupnosti, zlasti pa skrb razvitih republik.
3. Manj razviti bi morali skrbeti zase, jugoslovanska skupnost pa bi jim morala pri tem pomagati
4. Kaj drugega
5. Ne vem, premalo poznam, brez odgovora

Tabela 12: Ali se je Slovenija znotraj jugoslovanske skupnosti v zadnjih letih razvijala tako, kot bi se morala?

Leto	Da	Deloma	Ne	Ne vem
1968	26,2	39,6	23,8	10,4
1972	25	47,3	18,2	9,5
1983	17,3	45,4	20,7	16,6

Tabela 13: Ali se je Slovenija v Jugoslaviji zadnja leta razvijala ali zaostajala

Leto	Močno razvijala	Razvijala	Niti razvijala niti zaostajala	Zaostajala	Močno zaostajala	b. o.
1980	15,8	58,5	11,3	12,5	0,6	1,3
1986	6,6	45,1	18	22,3	1,9	6
1987	7,5	40,7	18,7	23,8	4,2	5,2

JUGOSLOVANSKA KRIZA

Četudi je jugoslovanska skupnost imela številne prednosti, četudi se je Slovenija znotraj nje razvijala, je bila vendarle negotov državni okvir. V letih 1975/1976 je kar 58,6 % vprašanih menilo, da bi lahko v prihodnje prišlo v državi do kriz in nevarnosti (nejasno, kakšnih, lahko bi bile povezane z gospodarstvom in tujimi vplivi). Leta 1984 je delež zaskrbljenih upadel na (še zmerom visoko) tretjino.⁴¹ Gospodarske in politične zaostritve v drugi polovici osemdesetih so naposled ljudi vse bolj gnale v »varno zavetje republike«; v razmišljanje, ki je v ospredje vse bolj postavljalo le Slovenijo.

Leta 1988 je tako 71,6 % vprašanih želelo, da bi bile republike bolj samostojne, 62 % jih je pri tem zaupalo slovenskemu vodstvu na čelu z Milanom Kučanom

⁴¹ Slovensko javno mnenje 1975/1976, 1984.

(kasnejšim slovenskim predsednikom) in hkrati jih 72 % ni zaupalo zvezni vladi. Delež tistih, ki so menili, da bi Slovenija imela perspektivo tudi izven Jugoslavije, je že presegel polovico, četudi je večina ljudi hkrati menila, kako vendarle ni smiselno razpravljati o odcepitvi od skupne države. Slovenci tedaj sebe nikakor niso percipirali kot problematičen dejavnik. V krepki večini so namreč trdili, da ne razbijajo Jugoslavije, da niso nastrojeni proti JLA, da niso egoisti, zaverovani sami vase in v svoj standard, in da se nikakor ne počutijo večvredni v odnosu do drugih narodov. Zavrnilo so tudi stališče, da naj Slovenija ostane »narodno čista«.⁴²

Toda že naslednje leto (1989) jih je kar 71,6 % menilo, da bi Slovenija imela boljšo perspektivo izven Jugoslavije in da so zato smiselne razprave o odcepitvi. Poti nazaj očitno niso več videli. Na vprašanje, kaj bi bilo, če bi bil Tito še živ, so odgovorili, da bi bilo le malo boljše ali pa enako. Krivca za nastale razmere so naslednje leto videli v srbski prevladi, ki naj bi se širila nasilno in ogrožala samostojnost narodov. Menili so še, da sta politična koncepta Srbije in Slovenije povsem nezdržljiva, poleg tega pa naj bi bile v državi tako velike »civilizacijske razlike«, da »ne spadamo skupaj«. A ob tem se vendarle zdi zanimivo, kako so hkrati s tem ljudje še naprej (vsaj deklarativno) vztrajali na načelu univerzalnega humanizma. Menili so, da so narodi dobri, sprli so jih politiki (podoba politika pa je tudi tedaj, kakor danes, bila negativna).⁴³

Ugotovimo lahko, da se je slovensko prebivalstvo do konca osemdesetih čutilo povezane v jugoslovansko skupnost, ki bi sama po sebi ne bila vprašljiva, četudi je bil s položajem Slovenije v državi marsikdo nezadovoljen. To prej ko slej potrjujejo tudi slovenska prizadevanja za njeno predruženje v učinkovitejše okolje. Mnenja med Beogradom in Ljubljano so se kresala ob vprašanjih ureditve slovenskega položaja v Jugoslaviji, med samimi slovenskimi politiki pa stališča o načinu, kako slednjega doseči.⁴⁴

Zaupanje v državo in tudi njen režim se je ohranjalo vse do konca osemdesetih, ko se je postopoma, pod okriljem gospodarske in politične krize znotraj države in kolapsa komunističnih režimov drugod v Evropi sprevrglo v spoznanje o jugoslovanski neperspektivnosti. Tihi konsenz med večino prebivalstva na eni ter Jugoslavijo in njeno politično elito na drugi strani se je začel lomiti. Organi federacije v Beogradu so postajali vse manj relevantni, tudi svežemu in modernemu predsedniku zvezne vlade Anteju Markoviću, obetavnemu reformistu s podporo zahodnih držav, ljudje več niso zaupali. Osrednji razlog, ki je ljudi oddaljeval od države, je bila agresivna nacionalistična ofenziva srbskega »vožda« Slobodana Miloševića in njegovega kroga, ki je izbila sodu dno.⁴⁵

42 Slovensko javno mnenje 1988.

43 Slovensko javno mnenje 1989 UST, 1990.

44 Repe, *Slovenci v osemdesetih letih*, str. 23.

45 Prim. David B. Kanin, »Yugoslavia in 1989 and after«: a comment. str. 551-556.

Slovinci so v očeh marsikaterega tujega opazovalca naposled postali to, kar po lastnih besedah še leta 1988 niso bili – razbijalci Jugoslavije.⁴⁶

EPILOG - DOJEMANJE DRŽAVE PO RAZPADU DRŽAVE

Deset let po razpadu države, leta 2001, ko so se razgrete strasti že precej umirile, so ljudi znova povprašali o nekdanji državi. In? Politični in gospodarski sistem pred letom 1990 in danes sta dobila približno enake ocene ...

Problem Jugoslavije, ki so ga vseskozi ljudje percipirali, in ki se ga zato še spominjajo, je torej bil standard. Četudi je bil visok, četudi je do začetka osemdesetih rasel, so ljudje vendarle videli, da je v Avstriji in Italiji mogoče *več in bolje*. Politična vprašanja in vprašanja demokratizacije niso bila bistvena (z izjemo zadnjih let, ko je bila pomembna in problematična tudi nacionalistična ofenziva Miloševićevega kroga). Sicer so bili ljudje razmeroma zadovoljni. In tega se spominjajo. Čas je bil bolj brezskrben, ne le v Sloveniji, tudi drugod v vzhodni Evropi. Kakor je pred časom dejal češki pisatelj Ivan Klima: »Nobody is nostalgic for the Stalinist era but many people are nostalgic for their youth. They miss the security of Communist times /.../.«⁴⁷ Poleg tega – in še bolj – pa ljudi, kakor opozarja Maria Todorova,⁴⁸ pri obračunavanju s preteklostjo vodi tudi možen občutek izgube. Izgube smisla in dostojanstva lastnega življenja v času, ki so ga živeli.

Ljudje se torej po svoje spominjajo preteklosti, do česar imajo seveda vso legitimno pravico, saj želijo imeti svojo zgodovino. Beograjski pisec Teofil Pančić je pred leti, ko je izšla knjiga Leksikon Yu mitologije, takole zapisal: »*Izgleda da je došlo vreme – možda i poslednje u kojem je to još moguće – da se bar početni deo od tih pretpostavljenih »milion podataka« (vaistinu i nježnih i u plemenitijem smislu reči »bezobraznih«) o jednom vremenu, o jednom političko-ekonomsko-kulturnom kontekstu i o nekim ljudskim životima koji su se odvijali iza kulisa Velike Istorije, sakupi na jednom mestu, makar zato da svi nekako uverimo jedni druge, pa posledično i same sebe, da je sve to nekada zaista postojalo, da nije u pitanju halucinacija. Ili, ako i jeste, da je onda ona toliko masovna da dokida samu sebe, da nužno tvori legitimnu i ravnopravnu stvarnost, valjda baš po onom marksističkom*

46 »Egoistično« osamosvojitve Slovenije in Hrvaške je 16. decembra 1991 zaokrožila odločitev Evropske skupnosti o priznanju obeh novonastalih držav. Slednje je bila zlasti zasluga Nemčije, ki je vsled tega postala del trdovratne legende, prisotne tudi v znanstveni literaturi. Po njej je nemško »predčasno« priznanje obeh držav dejansko razbilo Jugoslavijo, zapečatilo njeno usodo in bilo celo krivo za krvav razplet procesa razpadanja. Gl. Martens, »Oder es wird zerfallen«. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 15. 1. 2012.

47 Nav. po Todorova, From Utopia to Propaganda and Back., str. 6-7.

48 Prav tam, str. 1-13.

*načelu prelaska kvantiteta u kvalitet...«*⁴⁹ Politično svobodno življenje v lastni nacionalni državi ljudi pač ne more v tolikšni meri zadovoljiti, da bi se »odrekli« preteklosti ali nanjo zrl kot kritični zgodovinarji. Slovenski pisatelj Drago Jančar pravi, da Slovenija danes celo »omalovažuje petdeset let komunizma«. ⁵⁰ Tisti, ki po njegovem ne vidi, »da nas je od političnih, gospodarskih in etičnih principov in vsebin, ki veljajo v današnji Evropi, odmaknila prav komunizem in njegova tiranija, je slepec ali pa lažnivec, kakšen je tudi tepec.« Kakšen tega res ne vidi, kakšen ne želi videti, kakšnemu se to ne zdi pomembno, kakšen pa se s tem tudi ne strinja. Toda najbrž nihče od teh ni zato slepec, lažnivec ali tepec. Je zgolj človek, ki se nekritično obrača nazaj. V kolektivnem spominu zlahka opazimo fenomen, ki ga imenujemo socialistična nostalgija in je skupen domala vsem državam evropskega vzhoda. V nekdanji vzhodni Nemčiji jo imenujejo »ostaligija«, v Rusiji »sovjetska nostalgija«, v nekdanji Jugoslaviji (vključno s Slovenijo) »jugonostalgija«, katere pomembni del je t. i. »titostalgija«, tj. nostalgija po Josipu Brozu-Titu.⁵¹

* * *

Češki zgodovinar Michal Pullmann trdi, da je do implozije Češkoslovaške prišlo tudi zaradi izpraznjenosti režima, zaradi tega, ker je beseda »socializem« z vso ostalo semantiko osemdesetih let, ki jo je uporabljal režim, izgubljala svoj polni pomen.⁵² Ko se je to pokazalo, so se ljudje začeli obračati k drugim ideološkim konceptom in razmišljati o boljšem, bolj demokratičnem socializmu. Po »žametni revoluciji« je nato terminologijo enega režima zgolj nadomestila druga – »demokratična«. Besede »trg«, »kapitalizem« so zmagoslavno vstopile v češko družbo ...

... in tudi v slovensko družbo, čeprav se po dvajsetih letih zdi, da niso nadomestile ideološke izpraznjenosti (če so jo sploh kdaj zares napolnile). Morda imajo danes podoben »pomen« in podobna je polnost njihove vsebine, kakor je bila polna vsebina besede »socializem« leta 1990. Ideja, ki pa se je uveljavila in ki je zapolnila vakuum ob razpadu Jugoslavije, je bila slovenska nacionalna samobitnost znotraj samostojne slovenske države. To je še edina točka konsenza, na katero je bilo in je slovensko prebivalstvo ponosno, »kapitalizem« kot novi

49 Vreme, 27. 5. 2004, Pančič, Knjiga smeha i pamćenja.

50 Jančar, *Brioni*, str. 118.

51 Velikonja, *Titostalgija: študija nostalgije po Josipu Brozu*.

52 Pullmann v svoji interpretaciji tudi prepričljivo zavrne stališče, da so bili češkoslovaški disidenti tisti, ki so premagali zli komunistični režim. Oni so kot alternativna elita zgolj vstopili v trenutku implozije režima. Pullmann, *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*, str. 221–225.

režim je že vprašljiv. Morda so se tudi zato ob splošnem nezadovoljstvu s politično elito v času aktualne krize ob velikih vseslovenskih spontanih demonstracijah na prelomu let 2012 / 2013 pojavili napisi: »Ukradli so nam državo« ... želeli smo jo, a nas je njen »režim« razočaral ... slovensko prebivalstvo je bilo v Jugoslaviji in z Jugoslavijo namreč zadovoljno, ko pa je ta v njihovih očeh postala problem, so ga rešili z osamosvojitvijo. V »problem« Jugoslavija je vskočila razvita alternativa – samostojna Slovenija, ki pa je vključevala tudi vsebinsko »nejasno« spremembo režima.